

МАСИХИЙЛАР ЖАМОАТИНИНГ ЎРТА ОСИЁДАГИ ҚАДИМИЙ ТАРИХИ

Янги Аҳднинг Ҳаворийлар фаолияти китобида Исо Масиҳ ҳақидаги Хушхабар қай тарзда Рим империяси, яъни ғарб томонга ёйилгани баён этилган. Кейинроқ ёзилган тарихий қўллётмалар ва археологик топилмалардан маълум бўлишича, Исо Масиҳ ҳақидаги Хушхабар шарқ томонга, яъни Персияга — аввал Парфияга, кейинроқ эса Сосонийлар империясига ҳам етиб борган. Қадимий манбалардан маълумки, тахминан милодий 200 йиллар атрофида, Бақтрияниң¹ Кушон империясида масиҳийлар мавжуд бўлган. Бешинчи асрнинг бошларига келиб, Ҳирот² ва Марв³ шаҳарларида хизмат қилиш учун масиҳий етакчилар тайинланган. Милодий 424 йилда Форс пойтахти Селевкия-Ктесифонда⁴ “Шарқ жамоати” расмий эътироф этилган.

Вақтлар ўтиб, Ўрта Осиё аҳолиси орасида Масиҳга имон келтирган одамлар сони кўпайди. Бу ҳудуддаги масиҳийлар Худога суриёний тили ва маҳаллий тилларда сажда қиласидилар. Бу маҳаллий тиллар форс, суғд ва қадимий турк тиллари эди. Масиҳийларнинг сони Амударёниң шимол томонида ҳам кўпайиб, масиҳийлар жамоати ёйила бошлади. Шундай қилиб, VI асрнинг охирилари ва VII асрнинг бошларида Самарқанд асосий руҳий-маънавий марказ бўлиб қолди. Ҳикоя қилишларича, мана шу даврларда қадимий туркий аҳоли⁵ пешонасига хочнинг расмини зарб қилиб, чиздириб олганлар. Уларнинг тушунчаси бўйича хоч тасвири уларни вабодан асрар экан. Тахминан 644 йили турк ҳукмдорларидан бири ва унинг лашкарлари бир дарё қирғоғида Масиҳга имон келтирганлар. Олимлар ўша дарёни Амударё деб тахмин қилишади.

Суриёний, форс ва суғд тилида гаплашадиган Ўрта Осиё масиҳийлари Исо Масиҳ ҳақидаги хушхабарни ёйишни давом эттиридилар. Ақ-бешим⁶ ва Ургутда⁷ масиҳийлар ибодатхоналари топилган. Археологлар Муқаддас Китобдаги ҳикояларнинг мазмунига расми ишланган кумуш лаганлар ва Бухородан чиққан хоч зарби бор тангалар ҳам топишган. Археологик топилмалар кўрсатадики, суғд тилида гапирадиган масиҳийлар ҳозирги Ўзбекистон ва Тожикистон ҳудудидан шарқ томонга, ҳатто Хитойга ҳам Исо Масиҳ ҳақидаги хушхабарни ёйганлар. Турфонда⁸ 500 дан ортиқ суғд тилидаги масиҳийча қўллётма парчалари топилган.

VII асрнинг охириларида Ўрта Осиё араблар томонидан босиб олингандан кейин масиҳийларнинг фаолиятига чекловлар қўйиш бошланди. Вақтлар ўтиб, масиҳийлар ибодатхоналарининг баъзилари масjidга айлантирилди. Бунга Бухородаги бир масjid намунаидир. Буларга қарамай, Ўрта Осиё масиҳийлари Худога сажда қилиш учун йиғилишда давом этавердилар. Улар бутун Ўрта Осиё ҳудудига Исо Масиҳ ҳақидаги хушхабарни ёйишни тўхтатмадилар. Буларнинг

¹ Ҳозирги Афғонистон ҳудудида жойлашган эди.

² Ҳозирги Афғонистон ҳудудида жойлашган.

³ Ҳозирги Туркманистоннинг Мари шаҳрига яқин жойлашган эди.

⁴ Бу икки бирлашган шаҳарлар ҳозирги Ироқда жойлашган эди.

⁵ Улар кўктурклар бўлган бўлса керак.

⁶ Ҳозирги Қирғизистон ҳудудида жойлашган эди.

⁷ Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида жойлашган.

⁸ Ҳозирги Хитойнинг Шинжон вилоятида жойлашган.

бири Балхлик⁹ бўлиб, масиҳийларга раҳнамо бўлган Яздибозид деган кишидир. У Хитой ҳудуди бўйлаб юриб, одамларга Исо Масиҳ ҳақида таълим берган.

Тахминан VIII асрнинг охирларида Шарқ жамоатининг йўлбошчиси томонидан ёзилган иккита мактубда шундай дейилган: “туркларнинг шоҳи” ва ўша шоҳликнинг аксарият аҳолиси Исо Масиҳга ишониб, Унинг йўлидан юра бошлади. Шунингдек, ушбу мактубларда ўша шоҳ ўз халқи учун бир масиҳий етакчи тайинлашни сўраганлиги ҳақида ҳам ёзилган. Бу турклар қарлуқлар бўлса керак, деб тахмин қилинади. Қарлуқларнинг пойтахти Тарозда¹⁰ эди. Милодий 893 йилда қарлуқлар Бухоро сомонийлари томонидан босиб олингандар. Қарлуқ масиҳийларининг катта ибодатхонаси ҳам масжидга айлантирилган. Ўша даврдан қолган тарихий маълумотларга кўра, Самарқанддаги масиҳийлар ибодатхонасининг дарвозалари дунёдаги энг гўзал ижод намунаси ҳисобланган.

Тахминан милодий 1000 йилда машҳур олим Беруний Хоразмда масиҳийлар нишонлаган байрамлар ҳақида ёзган. Ўша даврнинг икки тарихчиси 200 мингта керайит турклари Монголияда 1007 йилда Исо Масиҳга имон келтириб, Унинг йўлидан юра бошлаганини айтиб ўтишган. Уларнинг ёзишича, керайит туркларининг шоҳи қаттиқ бўрон пайтида тоғда йўлини тополмай қолган. Масиҳий бир улуғ зот шоҳга ваҳийда қўриниб, уни қароргоҳига қайтариб олиб борган. Шоҳ қароргоҳга эсон-омон қайтиб боргандан кейин, ўша ерда масиҳий савдогарлар билан уларнинг имони ҳақида суҳбатлашган. Шундан кейин шоҳ бир қурбонгоҳ ўрнатиб, унинг олдига тўрт Хушхабарнинг нусхасини ва бир меш бия сути қўйган. Мана шу қурбонгоҳ олдида керайит турклари ибодат қилганлар ва, биз Исо Масиҳ таълимотига садоқат билан амал қиласиз, деб қасамёд қилганлар ва шу онтнинг рамзи сифатида ўша сутдан ичганлар.

XIV асрга келиб, Қашғар ва Алмалик¹¹ шаҳарларида хизмат қилишлари учун масиҳий етакчилар тайинланган. Шарқ жамоати масиҳийларининг эътиқоди ҳақида археологик далиллар мавжуд. Бу далилларнинг аксарияти Турфон ва Дунхуандан¹² топилган сурёний, суғд, форс ва ўрта турк¹³ тилларида 1100 та қўлёзма парчаларидан иборатdir. Бу қўлёзмалар IX асрдан XIV асргача бўлган даврларда ёзилган. Уларнинг орасида Муқаддас Китобдан, асосан Забур, Хушхабарлар ва ҳаворийларнинг мактубларидан парчалар бор. Шулар қаторида, масиҳийлар сажда қилганда фойдаланган матнлар, қўшиқлар, масиҳийларнинг эътиқодига оид бўлган баёнотлар, ибодат китобчалари, буюк масиҳийлар ҳақидаги ҳикоялар, ваъзлар, мактублар ва тўйларда ишлатилган нутқлар топилган.

Ва ниҳоят, Тўқмоқ ва Бишкекка яқин жойларда, ҳамда Алмалиқда тахминан XIII-XIV асрлардан қолган 600 тacha масиҳийча қабртошлар топилган. Бу қабртошлардаги матнлар сурёний ва ўрта турк тилларида ёзилган. Қабртошларнинг аксарияти туркларнинг қабри устига қўйилган бўлиб, хотирланганларнинг кўпчилиги Шарқ жамоатининг етакчилари эдилар. Ҳозирги пайтда бу қабртошлар Россиянинг Санкт-Петербургдаги ва Ўрта Осиёнинг Тошкент, Ашхобод, Душанбе, Тўқмоқ ва Бишкек шаҳарларида музейларда сақланиб келмоқда.

⁹ Ҳозирги Афғонистон ҳудудида жойлашган.

¹⁰ Ҳозирги Қозоғистон ҳудудида жойлашган.

¹¹ Бу икки шаҳар ҳозирги Хитойнинг Шинжон вилоятида жойлашган.

¹² Ҳозирги Хитой ҳудудида жойлашган.

¹³ Айнан қорахоний туркларининг шеваси назарда тутилган бўлса керак.

Амир Темур ва унинг авлоди тахтга ўтирган даврларга келиб, Ўрта Осиёда масиҳийлар сони жуда камайиб кетган эди. Баъзи қўлёзмаларнинг баён қилишича, бу пайтда масиҳийлар Самарқанд ва Турфонда яшаган. 1200 йил давомида, Ўрта Осиёда мавжуд бўлган Шарқ жамоати қачон ва қандай қилиб ғойиб бўлгани аниқ эмас. Мана шу даврдан кейинги археологик топилмаларда Ўрта Осиё масиҳийлари ҳақида маълумот қайд этилмай қўйилган бўлса-да, халқ ўз фарзандларига берган исмлару уларнинг авлоддан авлодга ўтиб келган ҳикоялари ва удумларида Шарқ жамоатининг таъсири яққол сезилиб туради. Асрлар оша масиҳийларнинг ибодатхоналари ва ёзувлари йўқолиб кетган бўлса ҳам, қадимда Исо Масиҳнинг йўлидан юрган бу масиҳийлар унутилмаган. Ўрта Осиё халқлари энди пайғамбарлар ҳамда Исо Масиҳнинг таълимотларини ўз она тилида ўқиши орқали ўзларининг руҳий-маънавий бойлигини қайтадан ўрганиш имкониятига эга бўлдилар.